

Єпіфанов А.О.

доктор економічних наук

Москаленко В.П.

доктор економічних наук

Шипунова О.В.

кандидат економічних наук

ОБҐРУНТУВАННЯ ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ ПІДПРИЄМСТВА

Проведено аналіз понять системи управління, господарського, фінансового та економічного механізмів підприємства, запропоновано поняття єдиного фінансово-економічного механізму підприємства та функціонально-цільова схема його побудови.

Such conceptions as management system, financial and economic mechanism of enterprise have been analyzed; integral financial and economic mechanism of enterprise; functional and purpose scheme of its construction have been offered

Нова економічна система країни в сучасних умовах вимагає розробки і прийняття науково обґрунтованих рішень, які допоможуть забезпечити досягнення темпів сталого економічного зростання. В цьому контексті має важливе теоретичне і практичне значення створення фінансово-економічного механізму управління на підприємствах і його адаптація до ринкових умов.

Розвиток фінансово-економічного механізму, розширення і поглиблення змісту, обґрунтування структури побудови і методичне забезпечення його функціонування дозволять поліпшити показники роботи підприємств у нових умовах господарювання.

Перехід країни до ринкових відносин обумовив проведення корінної перебудови методів господарювання у всіх сферах виробництва, у тому числі систем управління. Нові умови зажадали застосування інших підходів до створення цих систем. Однак, серед систем управління, що функціонували в умовах планової економіки, високим ступенем наукового обґрунтування виділялася система управління промисловим підприємством, розроблена і впроваджена в виробництво у Сумському машинобудівному НВО ім. М.В. Фрунзе фахівцями цього об'єднання в співдружності з науковцями Всесоюзного науково-дослідного інституту стандартизації (м. Москва). В основу цієї системи було покладено комплекс державних організаційно - методичних стандартів підприємства, що у даний час складають нормативно-технічну основу більшості систем управління. При цьому застосовувалися наступні підходи: система формується на сонові оптимального сполучення цільового, функціонального і лінійного управління; цільове

управління в системі будується шляхом утворення цільових підсистем, а функціональне – на основі функціональних; для забезпечення цілей управління застосовуються загальні підсистеми¹.

В результаті поєднання названих підсистем управління утворюється функціонально - цільова структура системи управління підприємством, яка схематично приведена на рис. 1

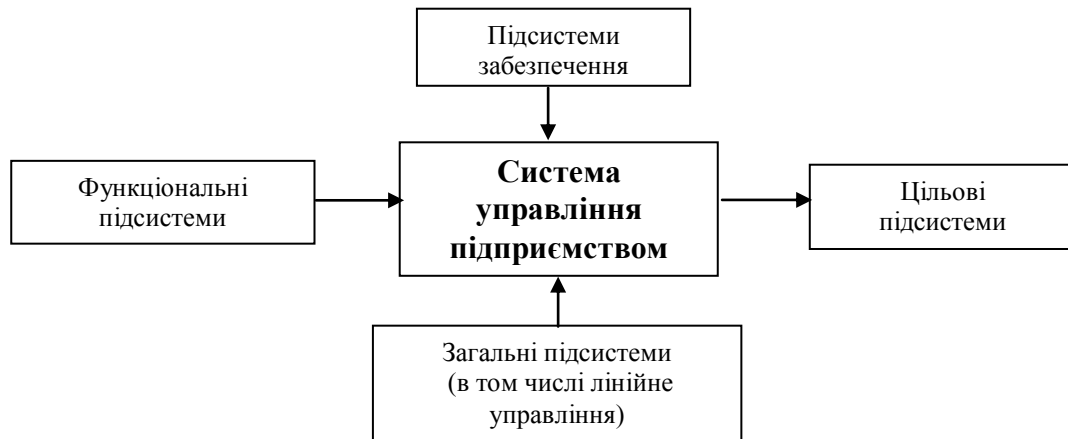


Рис. 1. Схема функціонально - цільової структури системи управління підприємством

Практика впровадження цієї системи на підприємствах підтвердила її ефективність, тому подібну структуру системи доцільно застосовувати при побудові фінансово-економічного механізму підприємств.

Кожна управляюча система проводиться в дію шляхом певних механізмів. Систему, яку ми розглядаємо, приводить в дію господарський механізм покликаний забезпечити досягнення високих кінцевих результатів виробничо-фінансової діяльності.

До визначення сутності господарського механізму вчені-економісти не мають строгої ідентичної точки зору. На наш погляд найбільш суттєво поняття категорії господарського механізму формулюють Райзберг Б.А. та ін. Вони визначають цю категорію як «сукупність організаційних структур і конкретних форм і методів управління, а також правових форм, за допомогою яких реалізуються в діючі в конкретних умовах економічні закони, процес відтворення».² Треба констатувати, що термін «господарський механізм» прижився у вітчизняній

¹ Москаленко В.П. и др. Управление эффективностью производства на базе стандартизации. – К.: Техника, 1986.–71 с.

² Райзберг Б.А., Лозовский Л.М., Стародубцева Б.А. Современный экономический словарь. – М.:ИНФРА-М, 1996. – 496 с.

літературі, хоча в закордонній він майже не зустрічається. Заслуговує на увагу точка зору Райзберга Б.А. і Фатхутдінова Р.А. про те, що поняття «система управління» і «господарський механізм» - це не одне і теж, хоча в них дуже багато спільного. Відрізняються вони тим, що господарський механізм включає у свій склад методи, види, форми і функції управління. Система управління поняття більш широке. Крім цих компонентів вона включає підсистему лінійного керівництва, тобто апарат, що виконує функції управління: керівники, менеджери, а також відділ управління³.

Особливе значення мають підходи до структури побудови господарського механізму. Варто погодитися з Кругловим Ю.Ю., що структуру господарського механізму представляє як сукупність окремих механізмів. Оскільки фактори управління, затверджує він, можуть мати економічну, соціальну, організаційну і правову природу, зазначений механізм управління повинен формулюватися як система економічних, мотиваційних, організаційних і правових механізмів⁴.

Таким чином, структуру господарського механізму можна розглядати як сукупність механізмів, в основі яких лежать визначені методи управління.

При такому трактуванні взаємозв'язок системи управління підприємством з господарським механізмом можна представити в такий спосіб (рис. 2).

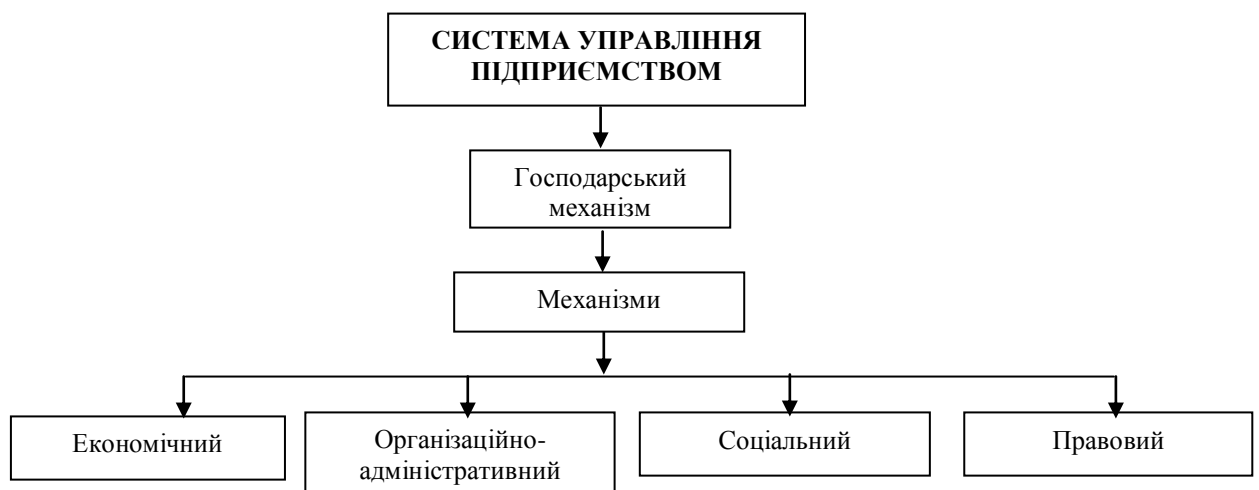


Рис. 2. Схема взаємозв'язку системи управління підприємством з господарським механізмом

³ З. Райзберг Б.А., Фатхутдінов Р.А. Управление экономикой. Учебник. – М.: ЗАО "Бизнес-школа", "Интел-синтез", 1999. – 784 с.

⁴ Круглов Ю.Ю. Хозяйственное право. – М.: Русская деловая литература, 1997. – 608 с.

Потрібно відзначити, що найбільше значення для забезпечення ефективного господарювання має економічний аспект. Тому його варто виділити як головну ланку в складі господарського механізму підприємства.

У той же час варто констатувати, що в період функціонування планової економіки до складу економічного механізму включалися питання фінансів. У той період фінансовий механізм не розглядався окремо, тому що в економічній системі того часу фінансові відносини діяли дуже обмежено. Фінансове планування і взаємини з бюджетом цілком регулювалося зверху. Міністерствами в централізованому порядку складався і затверджувався по кожному підприємству фінансовий план. Практично не працювали системи оподаткування і кредитування. Якщо підприємству виділявся обсяг капіталовкладень, то питання забезпечення фінансуванням не становило проблем. Тому той період кредитно-фінансовий механізм уключався до складу економічного механізму⁵. Категорія фінансового механізму одержала право на існування з переходом економіки на ринкові умови господарювання, коли фінансам почали приділяти підвищену увагу. У літературі ринкового періоду багато вчених розглядають категорію «фінансовий механізм» і структуру його побудови. Насамперед вони обґрунтовують правомірність його виділення в окрему категорію на макроекономічному рівні. Так, Львовчкін С.В. зауважує, що фінансовий механізм реалізує політику держави, є реальністю і зажадає детального вивчення й освоєння⁶. Ковалюк О.М. вважає, що фінансове управління економікою і її фінансовим механізмом реалізують себе за допомогою сукупності управлінських функцій, основними з яких є прогнозування, планування, стимулювання, координація, організація, регулювання, контроль⁷.

У даній статті розглядається сутність і структура побудови фінансового механізму на мікрорівні – механізму підприємства.

Деякі автори (Воеводін А.А., Жилкіна А.Н.) фінансовий механізм підприємства ототожнюють з фінансовим менеджментом і представляють його як схему управління фінансами, що складається з двох підсистем: механізм управління фінансовими відносинами і механізм

⁵ Павлова Л. Н. Финансы предприятий: Учебник для вузов. – М.: Финансы, ЮНИТИ, 1998. – 639 с.

⁶ Львовчкін С.В. Фінансовий механізм макроекономічного регулювання // Фінанси України. – 2000. – № 12. – С. 25-33

⁷ Ковалюк О.М. Фінансовий механізм економіки України. // фінанси України – 2001 – №9 – с. 22

управління грошовими фондами ⁸. Цей підхід спірний. Вище обґрунтовано розходження між господарським механізмом і системою управління.

Заєць М.О і ін. бачать фінансовий механізм у виді найважливішої підсистеми господарського механізму і визначають його як сукупність методів і форм, інструментів і важелів впливу на економічний і соціальний розвиток суспільства ⁹. Побудова фінансового механізму суб'єктів, що господарюють, вони бачать у складі організаційних структур (включаючи управління), фінансового забезпечення, фінансового регулювання і застосування різних стимулів. Такий підхід до побудови структури фінансового механізму цілком розділяє Опарін В.М. ¹⁰.

У підході багатьох учених-економістів (Волкова О.І., Балабанова А.І., Балабанова І.Т., Шеремета А.Д., Сайфуліна Р.С., Буряковського В.В., Поддєрьогіна А.М., Райзберга Б.А.) до визначення сутності і побудові структури фінансового механізму підприємства проглядається спільна тенденція. Так, Волков О.І. визначає фінансовий механізм, як п'ять взаємопов'язаних елементів: фінансових методів, фінансових важелів, правового, нормативного та інформаційного забезпечення. При побудові структури механізму він включає ці елементи ¹¹.

Аналогічний підхід Балабанова А.І. і Балабанова І.Т. Вони визначають фінансовий механізм як систему дії фінансових важелів, що виражається в організації, плануванні і стимулюванні використання фінансових ресурсів і включають до складу фінансового механізму ті ж елементи: фінансові методи, фінансові важелі, правове, нормативне й інформаційне забезпечення ¹².

Шеремет А.Д. та Сайфулін Р.С. фінансовий механізм визначають як систему управління фінансовими відносинами підприємства через фінансові важелі за допомогою фінансових методів. На відміну від інших авторів вони включають до складу фінансового механізму фінансові відносини ¹³. Аналогічне визначення фінансового механізму приводять Буряковський В.В. і ін. ¹⁴.

⁸ Справочник финансиста предприятия – М.: ИНФРА-М. – 1996 – с. 8

⁹ Теория финансов / Под общей ред. проф. Заяц Н.Е., Фесенко М.К. – Минск: Высшая школа, 1998. – 368 с.

¹⁰ Опарін В.А. Финанси (загальна теорія): Навч. посібник. – К.: КНЕСУ, 1999. – 164 с.

¹¹ Экономика предприятия: Учебник для вузов/ Под ред. Волкова О.И. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 416 с.

¹² Балабанов А.И., Балабанов И.Т. Финансы. – СПб.: Питер, 2000. – 192 с.

¹³ Шеремет А.Д., Сайфулин Р.С. Финансы предприятий. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 343 с.

¹⁴ Буряковський В.В., Кармазін В.Я., Каламбет С.В. Финансы підприємств: Учебный посібник / Під ред. В.В. Буряковського. – Дніпропетровськ: Пороги, 1998. – 246 с.

Поддєрьогін А.М. зміст фінансового менеджменту бачить в ефективному використанні фінансового механізму для досягнення стратегічних і тактичних цілей підприємства. Тобто він не ототожнює фінансовий механізм із фінансовим менеджментом. Пропонована цим автором структурна схема фінансового механізму аналогічна попереднім, тобто в його склад включаються: фінансові методи, фінансові важелі, правове, нормативне й інформаційне забезпечення ¹⁵.

Нам представляється, що сутність категорії фінансового механізму підприємства найбільше змістовно визначена у формулюванні Райзберга Б.А. і ін.: «Фінансовий механізм – складова частина господарського механізму, сукупність фінансових стимулів, важелів, інструментів, форм і способів регулювання економічних процесів і відносин» ¹⁶. Автори не ототожнюють фінансовий механізм із фінансовим менеджментом і включають у структуру фінансового механізму в принципі всі складові, котрі впливають на процес виробничо-господарської діяльності підприємства.

Структуру побудови фінансового механізму підприємства, пропоновану більшістю вчених-економістів у вивчених нами роботах, можна виразити наступною схемою (Рис. 3).

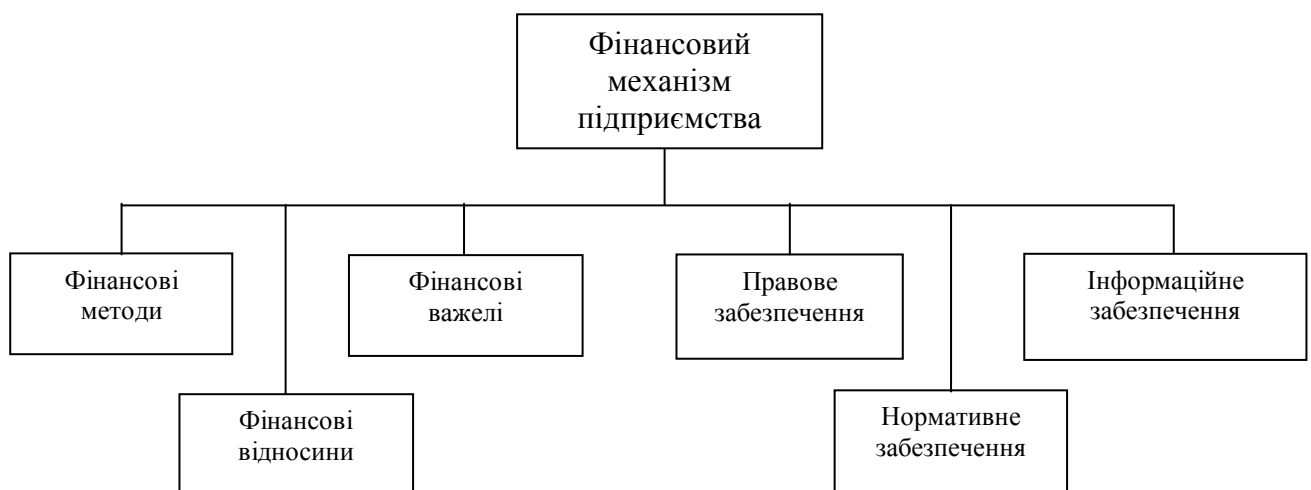


Рис. 3. Структура побудови фінансового механізму підприємства

З початку 90-х років у зв'язку з переходом до ринку на підприємствах також приступили до практичній роботі з реформування методів управління фінансами.

¹⁵ Фінанси підприємств: Підручник / Под ред. А.М. Поддєрьогіна. – К.: КНСУ, 2000. – 460 с.

¹⁶ Райзберг Б.А., Лозовский Л.М., Стародубцева Б.А. Современный экономический словарь. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 496 с.

Підвищення уваги до цієї проблеми привело до заснування статусу заступника керівника по фінансам. На підприємствах ці питання вирішували по-різному. У результаті на одних була заснована посада заступника керівника з управління, економіки та фінансів; на інших - заступника з економіки та фінансів; на третіх - окремо з економіки й окремо з фінансів. Нам представляється найбільш доцільним є введення посади заступника з економіки та фінансів, тому що ці сфери управління на підприємствах взаємопов'язані і по окремим складовим відносяться як до економіки, так і до фінансів. Наприклад: формування основних джерел доходів і витрат – прибутку й амортизаційних відрахувань, ціноутворення, заробітна плата, оподаткування, використання основних і оборотних фондів, скорочення витрат, забезпечення одержання максимально можливого прибутку і т.д.

Такий же підхід необхідно застосувати і до реформування фінансового й економічного механізмів. З метою більш раціонального й ефективного управління економікою і фінансами підприємств в умовах ринку ці механізми повинні бути реформовані в єдиний фінансово-економічний механізм підприємства. Для забезпечення його функціонування варто створити на підприємствах єдину фінансово-економічну службу під керівництвом заступника по економіці і фінансам. У сферу її діяльності повинні ввійти: планування, прогнозування, система оплати праці, ціноутворення, питання оподаткування, техніко-економічний аналіз виробничої діяльності, кредитування, фінансування інвестицій і т.п.

Органічний взаємозв'язок економічного і фінансового механізмів підприємства найбільше переконливо можна проілюструвати через сферу взаємодії фінансів з цінами і заробітною платою. Цю проблему зокрема розглядають Засць М.О. і Колпіна Л.Г.¹⁷, Селімжанов І.К.¹⁸, Кашенко О.Л. і Шипунова О.В.¹⁹.

Простежимо в першу чергу взаємозв'язок фінансів і цін. Основою появи фінансових відносин є процес первинного розподілу вартості на складові елементи. Ці елементи на початку процесу виробництва закладені і відбиті в ціні. Навіть фактично в процесі виробництва ціна

¹⁷ Теория финансов / Под общей ред. проф. Заяц Н.Е., Фесенко М.К. – Минск: Высшая школа, 1998. – 368 с.

¹⁸ Селимжанов И.К. Цены и финансы: Их взаимосвязь - М.: «Финансы» - 2000 - №2 – с. 53-55

¹⁹ Кашенко О.Л., Шипунова О.В. Трансформація ціни у фінансову категорію в процесі реформування фінансово-економічного механізму // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2001. – №4. – С. 41-44

визначається з урахуванням всіх елементів витрат і є кількісною мірою створюваної в процесі виробництва вартості. Грунтуючись на тому, що чистий дохід одночасно є основним фінансовим інструментом і складовим елементом ціни, можна затверджувати, що фінанси виражають змістовну частину ціни. З іншого боку, сама ціна виступає в двох функціях стосовно фінансів: як конкретна форма вираження фінансових відносин і як категорія, через яку первинно розподіляється ВВП і національний дохід. Процес перерозподілу завершується формуванням кінцевих доходів на стадії споживання за допомогою цін на засоби виробництва і споживчі товари. Взаємозв'язок цін і фінансів здійснюється також по наступним напрямках: взаємодія цін і грошового обігу; взаємозалежність цін і кредитів; взаємозв'язок цін і податків.

Взаємозв'язок фінансів і заробітної плати, насамперед, полягає в тому, що виплати заробітної плати формують відповідний цільовий фонд, відособлення якого здійснюється за допомогою фінансів. У матеріальному виробництві цей фонд утвориться за рахунок виторгу від реалізації продукції, а в невиробничій сфері – за рахунок бюджету. Фінанси і заробітна плата також взаємодіють у процесі розподілу вартості. З одного боку, фінанси створюють умови для виплати заробітної плати, як по обсягу, так і по термінах, унаслідок відсутності чи недостатнього обсягу фінансових резервів у період виплати заробітної плати. З іншого боку, заробітна плата виступає одним із джерел формування фінансових ресурсів підприємства, тому що її нарахування не збігається з виплатою. Тому кошти, призначені для виплати заробітної плати, постійно знаходяться в обороті підприємства.

Викладений вище аналіз сутності і призначення економічного і фінансового механізмів і розглянуті поняття цих механізмів дозволяє сформулювати поняття категорії фінансово-економічного механізму у наступному вигляді.

Фінансово-економічний механізм підприємства – це найважливіша складова його господарського механізму, що відбиває сукупність фінансових і економічних методів, способів, форм, інструментів і важелів, за допомогою яких здійснюється регулювання фінансово-економічних процесів і відносин з метою ефективного впливу на кінцеві результати діяльності підприємства.

Побудова схеми функціонування фінансово-економічного механізму підприємства доцільно здійснити на основі функціонально-цільової структури системи управління підприємством, розглянутої в даній статті (див. рис.1).

Використовуючи приведені основні передумови пропонуємо функціонально - цільову блок-схема побудови фінансово-економічного механізму підприємства (див. рис 4).

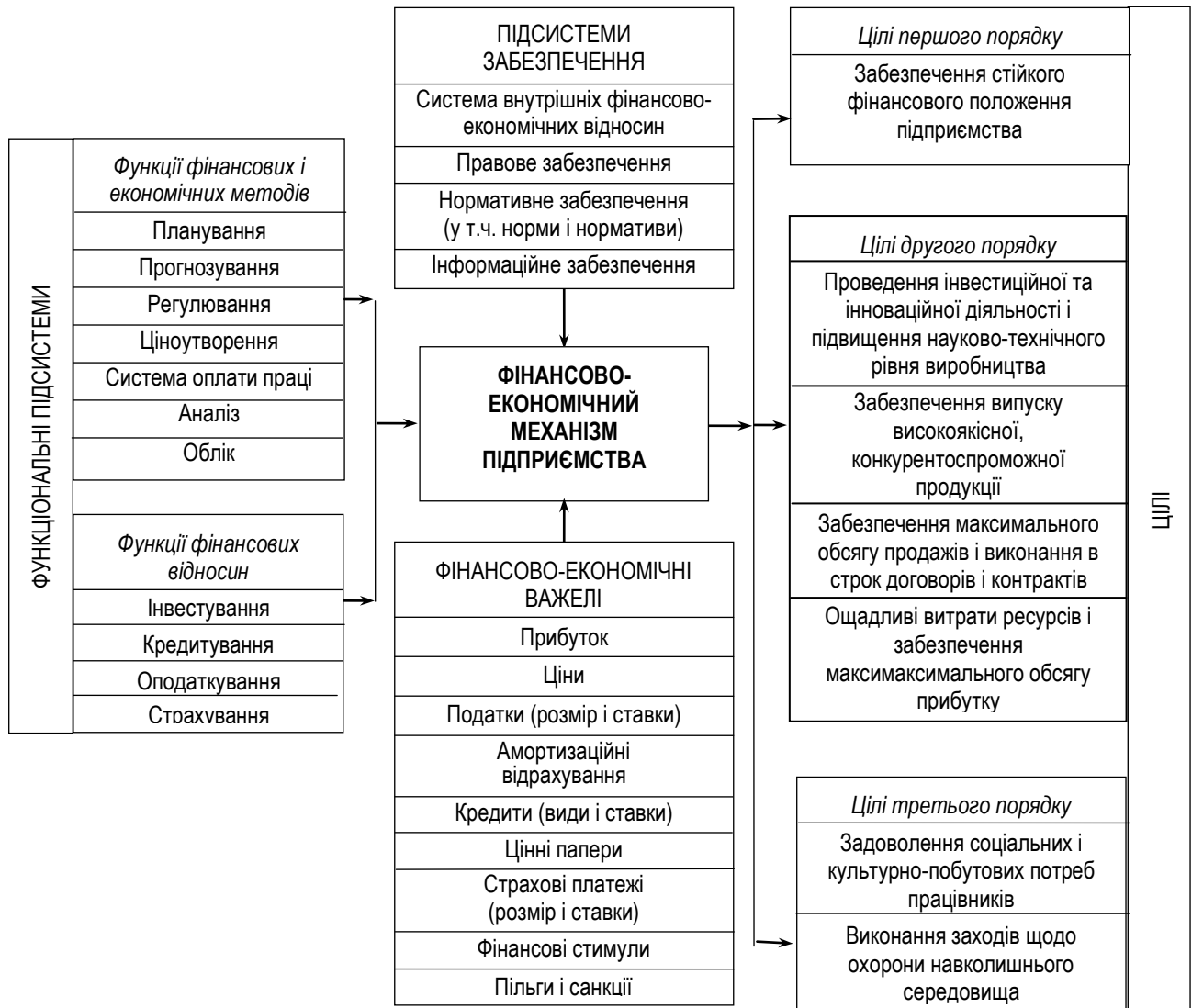


Рис. 4. Функціонально-цільова блок-схема побудови фінансово-економічного механізму підприємства

Обмежений обсяг даних статті не дозволяє докладно викласти зміст усіх підсистем, тому наводимо основне.

Насамперед, з урахуванням конкретних умов діяльності підприємства, що склалися в нових умовах господарювання, визначаються цілі, що повинна досягати підприємство. За критерієм

важливості і складності цілей доцільно їх розбити на 3 категорії: першого порядку, другого порядку, третього порядку.

В даний час підприємство може досягати позитивних результатів в усіх напрямках діяльності лише за умови забезпечення стійкого фінансового становища. Тому ця ціль є першочерговою. Її досягнення забезпечується цілями другого порядку. Це проведення: інвестиційної й інноваційної діяльності і підвищення науково-технічного рівня виробництва; забезпечення високої якості і конкурентноздатності продукції, що випускається; максимального обсягу продажів і виконання в термін договорів і контрактів; ощадливої витрати усіх видів ресурсів і максимального обсягу прибутку. Вирішивши задачі другого порядку, забезпечуємо досягнення цілі першого порядку – стійке фінансове становище. Забезпечення умов першого і другого порядку дозволяє підприємству також вирішувати цілі третього порядку: задовольняти соціальні і культурно-побутові потреби працівників; забезпечувати охорону навколишнього середовища.

Інструментарієм, за допомогою якого можливо забезпечити досягнення названих цілей, повинні служити функціональні підсистеми, підсистеми забезпечення і фінансово-економічні важелі.

Функціональні підсистеми реалізують фінансово-економічні методи управління і фінансові відносини. До них варто віднести: планування, прогнозування, регулювання, систему оплати праці, ціноутворення, інвестування, кредитування, оподатковування, страхування, аналіз і облік.

Зазначені функціональні підсистеми по своїй сутності різні. За цією ознакою їх розбиваємо на дві групи. Перша – це підсистеми, що відбивають функції фінансово-економічних методів. До них відносимо: планування, прогнозування, регулювання, ціноутворення, систему оплати праці, аналіз і облік. Друга – це підсистеми, що відбивають функції фінансових відносин, тобто процес руху коштів від одного суб'єкта до іншого. До них відносимо: інвестування, кредитування, оподатковування і страхування.

Як підсистеми забезпечення варто використовувати систему внутрішніх фінансово-економічних відносин, правове, нормативне (у тому числі норми і нормативи), а також

інформаційне забезпечення.

З усіх підсистем забезпечення варто особливо зупинитися на сутності й організації внутрішніх фінансово-економічних відносин. Система внутрішніх фінансово-економічних відносин на підприємстві в ринкових умовах повинна прийти на зміну внутрішньому господарському розрахунку, що дістав широке поширення на підприємствах у минулому.

У складі підсистеми нормативного забезпечення найважливіша роль належить діючої на підприємстві системі норм і нормативів, а в системі інформаційного забезпечення – системі економічних показників і критеріїв оцінки. Склад норм і нормативів, економічних показників і критеріїв оцінки постійно доповнюється й обновляється, удосконалюються і методи їхнього визначення. Від того, наскільки коректно визначені норми, нормативи, показники і критерії, істотно залежить ступінь впливу фінансово-економічного механізму на забезпечення досягнення поставлених підприємством цілей.

Особливо слід зазначити роль фінансово-економічних важелів, що включаються до складу фінансово-економічного механізму підприємства. До них відносимо: прибуток, ціни, податки (розмір і ставки), амортизаційні відрахування, кредити (види і ставки), цінні папери, страхові платежі (розміри і ставки), фінансові стимули, пільги і санкції.

Кожен фінансово-економічний важіль має свою характеристику і виконує визначену функцію. У своїй сукупності ці важелі взаємозалежні і являють собою цілісну систему понять і показників, за допомогою яких організуються і регулюються фінансово-економічні відносини на підприємствах.

Але якщо ціноутворення, що є одним з основних економічних методів управління і що представляє собою процес формування цін на продукцію і послуги, ми включаємо до складу функціональних підсистем, то ціни, їхні види і розміри, що є тонким гнучким інструментом, застосовуємо у вигляді ключового фінансово-економічного важеля управління економікою і фінансами підприємства. Якщо кредитування, оподаткування, страхування, як способи здійснення руху грошей від одного суб'єкта до іншого, включені до складу функціональних підсистем, то різні види кредитів і розмір ставок плати за користування, ставки податків і їхній

розмір, відсотки і розмір страхових внесків, є фінансово-економічними важелями. До цих важелів також відносимо прибуток, амортизаційні відрахування, цінні папери і фінансові стимули.

Система фінансових стимулів має велике значення в системі фінансово-економічних важелів. Вона спрямована на забезпечення умов формування доходів, нагромаджень і фондів, принципів фінансування і кредитування, порядку розробки ставок, норм і нормативів. Стимулююча роль фінансово-економічних важелів виявляється через систему пільг і санкцій, що функціонує в області оподаткування, кредитування і фінансування.

Єпіфанов А.О. Обґрунтування фінансового механізму підприємства / А.О. Єпіфанов, В.П. Москаленко, О. В. Шипунова // Фінанси України. – 2004. – № 1. – С. 3-13.